

שחמט - למה, מי מת?

חיא דהאן

מו של משחק השחמט ושמות הכלים המשמשים בו עברו גלגולים שונים מאז ימי הביניים.
טורא בטורא פגע...

משחק השחמט נקרא בעברית של ימי הביניים 'אשקוקה' או 'אשקוקי'. 'אשקוקה' היא המילה שהשתמש בה רש"י בפירושו למילה הפרסית 'נרדשיר' (לוח משבצות), הנמצאת בתלמוד במסכת כתובות סא:ב. וכך הוא מפרשה: 'שחוק שקורין אישקקיש'. ואכן, בצרפתית עתיקה משחק השחמט נקרא escheqs (קרי: אֶשֶק) – ממקור פרסי (כנראה בתיווך הערבית): שאה (מלך). האשקוקי הפך בעברית מודרנית לשחמט. 'שאח' או 'שאה' הוא המלך בפרסית, ו'מט' משמעות מת. שחמט – המלך מת.

שחוק שקורין
אשקוקי

ראשית, **מלך ומלכה**: רבים ממשחקי השחמט קוראים למלכה 'מל'כה' (במלעיל), כנראה כדי להבחין בינה לבין מלכה במלרע, מלכה בשר ודם... **שני צריחים**: צורת היחיד של צריחים היא צָריח (כמו המילים מעיל, בדיל, פסיל, פריט). בעבר נהגו משחקי השח בישראל לקרוא לצריח 'טוֹרָא'. 'טור' – 'טורא' – בארמית משמעו הר. המקבילה העברית של 'טור' היא 'צור', שמשמעו מבצר, מצודה (למשל: 'צור ישראל'). באנגלית הצריח נקרא castle (מילולית: מבצר). **שני פרשים**: בפי משחקי השח הם קרויים תכופות 'סוסים'. במקרא 'פרש' הוא על-פי רוב 'סוס'. למשל: 'סוסים, פרשים ופרדים' (יחזקאל כז, 14). אבל 'פרש' הוא גם הרוכב על הסוס. למשל: 'אלף ושבע מאות פרשים ועשרים אלף רגלי' (שמואל ב ח, 4). באנגלית הפרש קרוי knight (מילולית: אביר).

מהם כלי השחמט

שני רצים: הפרסים קראו לרץ 'פיל'. מכאן עבר השם לספרדית ולערבית: 'אֶלְפִיל'. הרוסים קוראים לפיל 'סֶלוֹן', וכך קרוי אצלם גם הרץ בשחמט. באנגלית הרץ קרוי bishop, משום שראשו של הרץ דומה לכובעו של הבישוף, ההגמון. לפי מילונו של יהודה גור (גרזובסקי), הרץ נקרא פעם 'זֶקֶן' (ואולי הייתה זו רק הצעתו של גור?). 'רץ' היה שליח במלחמה, אדם שתפקידו היה להעביר ידיעות בין המפקדים בשטח או בין הצבא לשליטים ב'עורף'. כנראה שמן הרץ הזה קיבלנו את הכינוי לכלי בשחמט וגם לרץ הממלא תפקיד של קישור בכדורגל ומסייע למגינים. ואולי המילה 'רץ' בכדורגל היא שהטביעה את חותמה על שם הכלי במשחק השח? נוסף לכל אלה יש **שמונה**. שמונה מה? פעם קראו להם משחקי השח 'פיונים' מ־pawn באנגלית, שמקורו כנראה ב־ped הלטינית – 'רגל', ובפרסית – piadah – באותה משמעות.

ד"ר חיא דהאן הוא מורה בכיר ביחידה להוראת עברית באוניברסיטה העברית בירושלים.

לאחר מכן נקראו הפיונים 'חיילים' (לפי מילון אבן שושן), וכיום מקובל יותר לקרוא להם 'רגלים'. לפי אבן שושן, כבר אברהם אבן עזרא (שכתב שיר שלם המתאר את מהלך משחק השח) השתמש במילה זו לציון ה'חייל' או ה'פיון' בשחמט.

